https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-2-14
УДК 332.146.2:338.124.4:336:330.16
JEL E11, E27, G18, H73, R11

І. З. Сторонянська, Л. Я. Беновська

Економічна нестабільність vs економічне зростання територій: фінансові детермінанти та поведінкові ефекти

Проведено поглиблений аналіз тенденцій та особливостей розвитку економіки регіонів України в розрізі таких фінансових детермінант сталого зростання регіонів, як цінова стабільність, залучення інвестицій та покращення бізнес-клімату, стійкість публічних фінансів, прозорість адміністрування бюджетоутворюючих показників, кредитування та залучення інвестицій. Аналіз фінансових детермінант здійснено з огляду на поведінкові ефекти. Виокремлено негативні тенденції фінансового розвитку регіонів в умовах коронокризи. З'ясовано, що вплив кризи COVID-19 є територіально диференційованим, а її різноманітні ризики значною мірою обумовлені економічними та просторовими особливостями регіонального розвитку. Наголошено, що вагомою причиною поглиблення означених проблем є панічні настрої, викликані поширенням COVID-19, які зумовили прийняття низки ірраціональних рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на різних рівнях управління.

Ключові слова: розвиток, регіон, фінансові детермінанти, поведінкові ефекти, інвестиції, бізнес-клімат, бюджет.

Постановка проблеми. В умовах глобальної пандемії, спричиненої розповсюдженням вірусу SARS-CoV-2, забезпечення сталого розвитку територій є актуальним питанням регіональної політики держави та потребує вдосконалення інструментарію управління на всіх рівнях. Нинішня пандемія є своєрідним кризоформуючим фактором, що перешкоджає розвитку регіонів. Попередні дослідження економічних трендів розвитку регіонів України впродовж 2020 р. свідчать про їх нерівномірну динаміку, що спричинено макроекономічними обмеженнями та особливостями поведінки органів управління, бізнесу, населення окремих регіонів (передбачити які в умовах пандемії виявилось украй складно) [1]. Зазначене вимагає поглиблених досліджень інструментів впливу на сучасний стан регіональних економічних систем, зокрема в контексті таких складових, як цінова стабільність, залучення інвестицій і покращення бізнес-клімату, кредитування та капітальні інвестиції, прозорість адміністрування бюджетоформуючих податків і стійкість публічних фінансів. Розглянуті складові визначено як фінансові детермінанти сталого зростання регіонів і громад[1].

Аналіз наукових досліджень. Чимало досліджень і рекомендацій подолання наслідків коронокризи зроблено вітчизняними вченими. Зокрема, науковці Інституту стратегічних досліджень Я. Жаліло [2], Я. Базилюк, Т. Гейко [3] дослідили проблеми та запропонували механізми зниження економічних загроз і заходи з подолання негативних соціально-економічних наслідків коронокризи. Ученими Інституту економіки та прогнозування НАН України В. Гейцем досліджені питання пов'язані з кризою світової економіки [4], а О. Шаровим проаналізовано вплив зовнішніх загроз коронокризи на фінансову систему України [5]. Проблеми банківського сектору під впливом коронокризи досліджено Б. Данилишиним і С. Степанюком [6]. Проте малодослідженим залишається вплив фінансових детермінант на розвиток регіонів в умовах коронокризи з огляду на поведінкові ефекти.

© *І. З. Сторонянська, Л. Я. Беновська* 2021.

[1] Науковий звіт про проміжні результати проєкту НФДУ «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки» (реєстраційний номер 2020.02/0215) за договором №19/02.2020 від 21.10. 2020 р.

Метою статті є оцінювання тенденцій та особливостей розвитку економіки регіонів України в розрізі фінансових детермінант сталого зростання регіонів, ураховуючи поведінкові ефекти.

Основні результати дослідження. Ключовою кількісною характеристикою розвитку регіонів є економічне зростання, оскільки в довгостроковій перспективі тільки воно здатне забезпечити приріст ресурсів, а відтак і підвищення добробуту населення. Основним показником його вимірювання на регіональному рівні є ВРП. Однак інформація щодо обсягів ВРП Державною службою статистики України надається зі значним часовим лагом порівняно з іншими показниками, тому для оцінювання економічного зростання регіонів у 2020 р. використаємо інші узагальнюючі показників розвитку регіонів, такі як реалізована продукція, промислова продукція, реалізовані послуги, середньомісячна зарплата, роздрібний товарооборот, доходи населення та інші.

Економічне зростання регіонів у 2020 р. порівняно з попереднім роком характеризувалось позитивною динамікою роздрібного товарообороту, незважаючи на карантинні обмеження сфери роздрібної торгівлі та негативну динаміку реальної заробітної плати, рівня безробіття, промислової продукції. Водночас мала місце значна міжрегіональна диференціація за темпами зростання будівництва (від 63,5% у Херсонській до 150,7% у Хмельницькій областях проти 2019 р.) (рис. 1). Регіони (м. Київ, Львівська та Одеська області), які впродовж останніх років демонстрували високі темпи зростання сфери будівництва, не збавили їх і за період коронокризи.

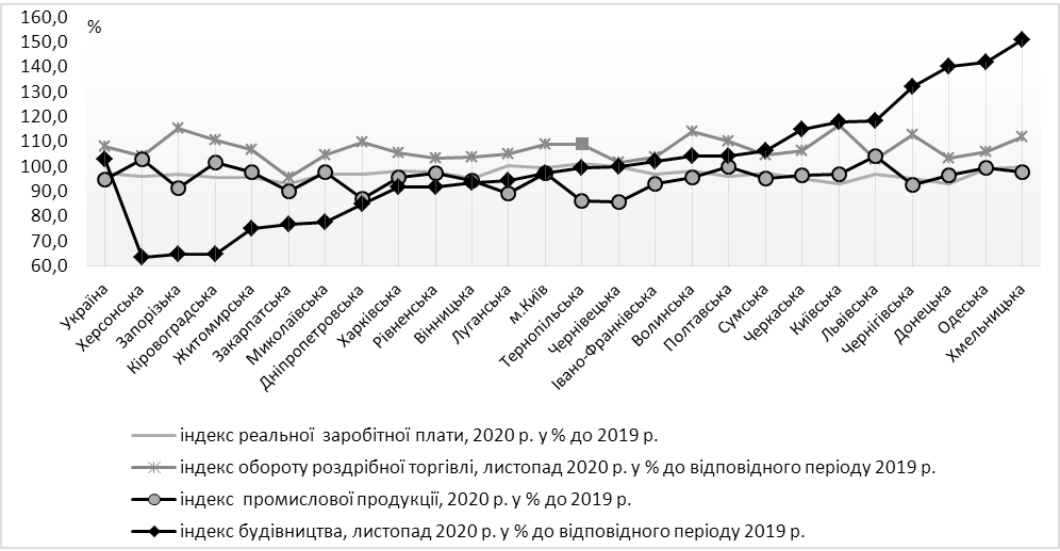

Рис. 1. Динаміка показників економічного розвитку України у 2020 р.: регіональний вимір (у % до 2019 р.)

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Отримані результати потребують більш глибокого аналізу тенденцій розвитку економіки регіонів України та виявлення його особливостей у розрізі таких фінансових детермінант сталого зростання регіонів, як цінова стабільність, залучення інвестицій і покращення бізнес-клімату, стійкість публічних фінансів, прозорість адміністрування бюджетоутворюючих показників, кредитування та залучення інвестицій.

Цінова стабільність. Особливістю коронокризи є надвисокий рівень невизначеності щодо її тривалості та сили шоку, що породжує інфляційні очікування. Уже перші прогнози щодо розвитку економічної ситуації в країні в умовах пандемії передбачали різке зростання попиту та цін на певні групи товарів і послуг. Однак певна дестабілізація на першому етапі введення карантинних обмежень швидко згасла, за результатами року рівень інфляції в Україні був відносно низьким. Індекс споживчих цін у грудні 2020 р. до аналогічного періоду попереднього року становив лише 105%. Найчастіше причинами такої ситуації визначають певний «запас міцності» гривні, який сформувався впродовж 2019 – початку 2020 р. завдяки таким чинникам:

– суттєво збільшилися міжнародні резерви НБУ – на початок березня 2020 р. вони становили 26,6 млрд дол. США, частка зовнішнього боргу країни знизилась [2];
– відбулось зміцнення гривні щодо інших валют;
– зросла капіталізація та довіра до вітчизняних банків (балансовий капітал зріс на третину), а під час реалізації процесу оздоровлення з ринку виведені слабкі банки;
– відбулось здешевлення енергоносіїв на світових ринках.

Однак слід наголосити і на таких поведінкових чинниках низької інфляції, як відсутність реальних прогнозів щодо розвитку ситуації в бізнесі, населення стало «обережнішим» щодо купівлі і більш обдумано визначає пріоритети споживчих витрат унаслідок зниження доходів домогосподарств. Проблему загострює і так звана промислова дефляція (зниження цін на основні, передусім експортоорієнтовані, товарні групи), яка почалася ще торік (у річному вимірі ціни вітчизняної промисловості у 2019 р. знизилися на 2,2%, вартість продукції добувної промисловості впала майже на 20%, переробної – на 5%).

Хоча карантинні обмеження діятимуть і в перспективі, підприємства галузі тяжко пристосовуються до нових умов роботи, продають бізнес, шукають вигідніших інвестиційних вкладень. Спрацьовує «ефект капкана» – ситуація, за якої власник, вклавши гроші та затративши певні зусилля і час на якийсь проєкт, приймає рішення продовжувати його заради своїх первинних вкладень. Відбувається переоцінювання власниками вартості власного бізнесу, реалізується «ефект володіння» (беруть до уваги всі сили, вкладені в його створення і розвиток), хоча проблеми розвитку галузі і в перспективі очевидні [7].

У регіональному розрізі за період кризи не спостерігалось сильної диференціації індексу споживчих цін, проте мала місце значна диференціація індексу за групами товарів. Зниження цін у всіх регіонах спостерігалось на промислові товари – одяг і взуття (індекс споживчих цін на одяг і взуття становив 92,7%) (рис. 2). Найбільше зростання цін спостерігалось на комунальні послуги (індекс споживчих цін – 113,6%). На сьогодні повноваження щодо встановлення тарифів розподілено між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, і органами місцевого самоврядування. Децентралізація лише посилила небажання центральної влади втручатися в накопичені у сфері ЖКГ проблеми, тому вона переклала їх цілком на органи місцевого самоврядування. Останні часто встановлюють необґрунтовані тарифи (для прикладу: індекс споживчих цін на комунальні послуги в столиці становить 103,8%, а у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях – понад 120%, хоча рівень середньої заробітної плати цих областей майже у 1,5 раза нижчий, ніж у м. Києві). Фактично органи місцевого самоврядування поставлені в ситуацію, коли просто змушені приймати рішення, які передусім відповідають їхнім інтересам, а вже потім – інтересам суспільства. Прийняття ірраціональних,

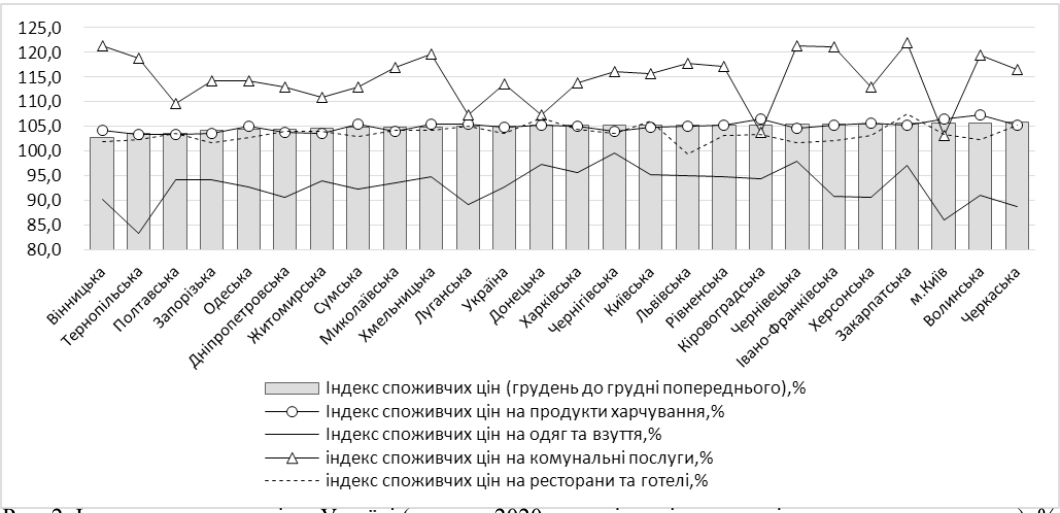

Рис. 2. Індекс споживчих цін в Україні (грудень 2020 р. до відповідного періоду попереднього року), %
Джерело: за даними Державної служби статистики України.

з позиції громади, рішень у період коронокризи лише загострює і так складні соціальні протиріччя у суспільстві.

Залучення інвестицій і покращення бізнес-клімату. Через запровадження карантинних обмежень найбільших збитків за період коронокризи зазнали внутрішньоорієнтовані галузі, зокрема туризм, транспорт, сфера харчування, готельний бізнес. Вторинні ефекти від зниження споживчої активності населення відобразились і на сфері фінансової діяльності та операцій з нерухомістю, роздрібної торгівлі, промисловості тощо.

Найскладніша ситуація спостерігалась у малому та середньому бізнесі: у перші місяці введення карантинних заходів станом на 27 квітня призупинили діяльність 277 тис. фізичних осіб-підприємців (ФОП). У секторальному розрізі це 211,3 тис. ФОП, що працюють на ринках, 14,7 тис. ФОП – у плановій медицині та стоматології, 8,4 тис. ФОП – у сфері туризму. Майже утричі зменшилась кількість новозареєстрованих ФОП (якщо впродовж 2019 р. кількість зареєстрованих ФОП становила близько 5 тис. осіб щотижня, то під час карантину вона не перевищувала 1,5 тис. ФОП) [8].

Щоб покращити бізнес-клімат, на урядовому рівні в декілька етапів було прийнято низку законодавчих актів:

- на початку введення карантинних заходів запроваджено звільнення суб'єктів господарювання від штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, мораторій на податкові та інші перевірки, двомісячні пільги з плати за землю та податку на нежитлову нерухомість;
- звільнення ФОП від сплати ЄСВ за себе (березень-квітень 2020 р.), відтермінування на три місяці розширення сфери застосування РРО (касових апаратів). Органам місцевого самоврядування надано право у 2020 р. вносити зміни до вже ухвалених рішень щодо зменшення ставок єдиного податку. Водночас відбулося скорочення з двох до одного місяця пільг щодо плати за землю та податку на нежитлову нерухомість;
- згодом мало місце подовження терміну незастосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства; упровадження можливості зменшення місцевими органами влади ставок поширено з єдиного податку також на

плату за землю та податок на нерухоме майно щодо об'єктів нежитлової нерухомості (упродовж 2020 р.).

Попри запроваджені заходи державної підтримки малого та середнього бізнесу, саме він постраждав найбільше, адже основна частка ФОП в Україні працює в найбільш вразливих до пандемії галузях (торгівля, готельний бізнес, сфера харчування тощо. Щобільше, низька ефективність заходів державної політики може бути пояснена «звичкою» малого та середнього бізнесу до прийняття ірраціональних рішень або навіть до навмисного порушення регуляторних норм. Така поведінка є реакцією на низький рівень прогнозованості ситуації для бізнесу, що обумовлено постійними змінами законодавства. Крім того, традиційно малий бізнес будується на кредитних ресурсах, а отже, характеризується низькою поточною ліквідністю (на відміну від великого).

Щоб поправити складну ситуацію та розширити фінансові можливості бізнесу, на урядовому рівні за підтримки Євросоюзу була прийнята програма «Доступні кредити 5-7-9%», спрямована на підтримку кредитування мікро-, малого та середнього бізнесу в умовах карантину. Станом на 4.09.2020 р. видано близько 2800 кредитів на загальну суму 6,5 млрд грн: 57% – у галузі сільського господарства; 15% – промислової переробки, 15% – торгівлі та виробництва. Лідерами за сумами укладених договорів є Харківська (9%), Львівська (7%) та Київська (7%) області. Однак з 11 591 млрд грн кредитів, виданих за програмою, лише 3234 млрд грн – це кредити інвестиційного спрямування (27%) [9].

Проблемою отримання кредитів бізнесом стало обмеження кількості видів бізнесу, що можуть претендувати на кредит, складний перелік вимог до підприємців, бюрократичні вимоги банків щодо звітності, документів, бізнес-моделей, ступеня ризику та інших критеріїв.

Негативний вплив коронокризи відобразився і на зайнятості населення. Утім, якщо зростання / зниження офіційно зайнятого населення в січні-вересні 2020 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року становило для більшості регіонів 93-96%, то зростання неформально зайнятого населення в регіональному розрізі варіювало від 67,3% до 129%. Найменшою частка неформально зайнятого населення була в Київській обл. – 7,6%, а найвищою в Чернівецькій обл. – 48,8% (рис. 3). Стрімке зростання неформальної зайнятості в багатьох регіонах свідчить про збільшення потуг тіньового сектору економіки та банкрутство низки підприємницьких структур.

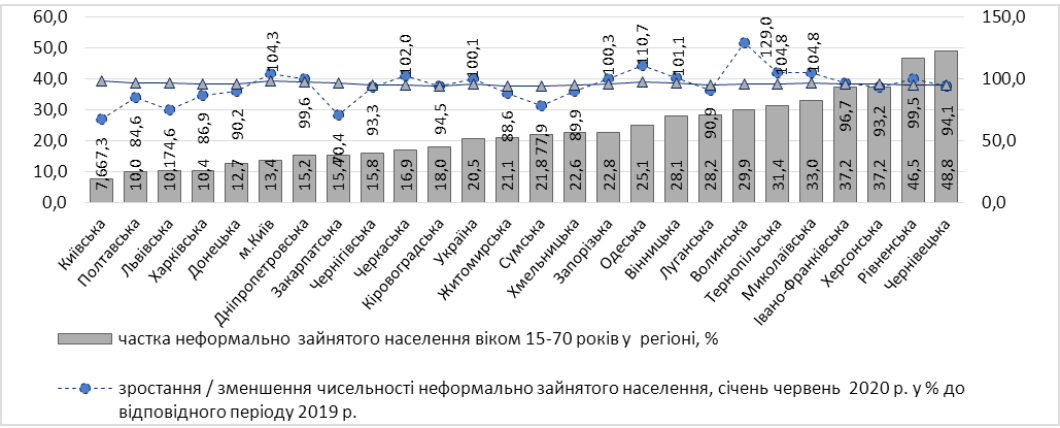

Рис. 3. Формально та неформально зайняте населення в розрізі регіонів, 2020 р. (у % до 2019 р.)
Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Складнощі ведення бізнесу негативно вплинули на бізнес-клімат і залучення інвестицій. Пандемія блокувала чи сповільнила втілення наявних в Україні інвестиційних проєктів з іноземним капіталом. За три квартали 2020 р. зниження обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну досягло 5234 млн дол. США. Найбільше постраждали промислово розвинені регіони – м. Київ (-2276,5 млн дол. США), Дніпропетровська обл. (-1501,5 млн дол. США) (рис. 4).

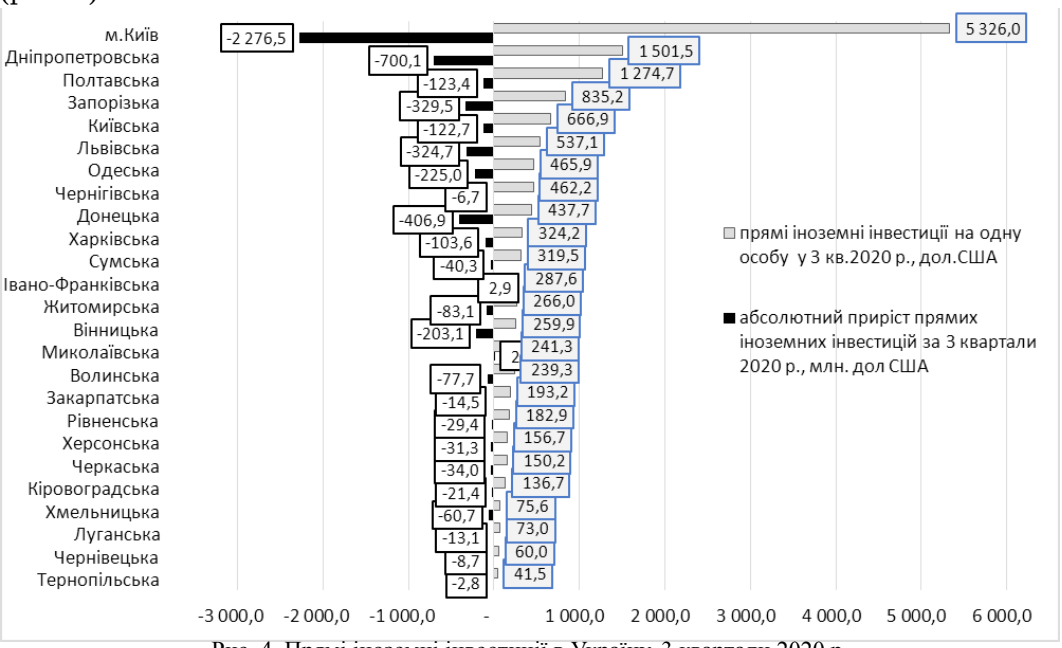

Рис. 4. Прямі іноземні інвестиції в Україну, 3 квартали 2020 р.

Джерело: за даними Національного банку України.

На жаль, імовірність глибокої рецесії змусила іноземні компанії переглянути також і перспективні проєкти. Період невизначеності, пов'язаний з коронокризою, триває вже більше року, тому для інвесторів природно не робити «різких рухів», доки ситуація не стане хоч трохи прогнозованою. Інвестори за таких умов вибирають стратегію консервативних інвестицій, до яких належать накопичувальні рахунки, депозити, золото тощо. Під час кризи бізнес втрачає стійкість, купівельна спроможність населення падає, тому є великий ризик для нових інвестицій.

Під впливом коронокризи бізнес вимушений будувати свою поведінку в умовах повної невизначеності стосовно майбутнього – тривалості карантинних обмежень, доступності транспортної логістики, моделі поведінки владних структур, здоров'я працівників компаній тощо. Така невизначеність створює умови для прийняття ірраціональних рішень суб'єктами бізнесу. Вирішення проблеми пропонують, використовуючи поглиблене розуміння ірраціонального (зокрема непередбачуваної поведінки контрагента) для виявлення його закономірностей і мотивацій дії [2].

Покращення бізнес-клімату слід здійснювати в напрямах стимулювання розвитку цифрових технологій для адаптації бізнесу в умовах карантинних обмежень, розвитку онлайн-каналів збуту продукції та онлайн-послуг, використання наявних виробничих та інфраструктурних потужностей для виробництва нових товарів, підвищення цифрових компетенцій та індивідуальних здібностей робочої сили, пошуку нових джерел фінансування та інвестиційних рішень тощо.

Кредитування та капітальні інвестиції. Погіршення фінансового стану суб'єктів економіки в умовах невизначеності посилило проблеми грошово-кредитної сфери та інвестиційного кредитування. Порівняно з попереднім роком у 2020 р. обсяги банківського кредитування резидентів знизились у більшості регіонів. Найгіршою була ситуація у східних регіонах. Зокрема, в Дніпропетровській обл. у 2020 р. порівняно з 2019 р. обсяги кредитування знизились на 75,4%, Донецькій обл. – на 33,8%, Луганській обл. – на 66,6%. Натомість позитивна динаміка спостерігалась у Київській (+31,3%) і Львівській (+13,9%) областях (рис. 5).

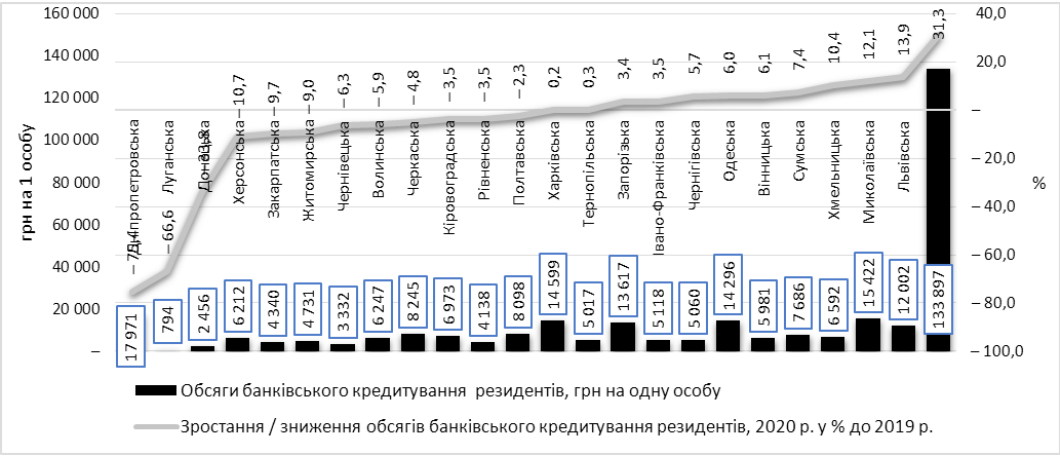

Рис. 5. Обсяги банківського кредитування нерезидентів у регіональному розрізі, 2020 р.
Джерело: за даними Національного банку України.

Майже половина виданих кредитів були короткостроковими, що свідчило про негативні перспективи інвестиційного кредитування. У кредитному портфелі банків порівняно з попереднім роком збільшилась частка проблемних кредитів (49,3% на 1.05.2020 р.). Найгірша динаміка банківського кредитування спостерігалась у II кварталі, що було викликано введенням жорстких карантинних заходів, проте вже у III кварталі виправдались позитивні очікування банків щодо його відновлення. Зростав попит на кредити як з боку населення, так і бізнесу. Цьому, зокрема, сприяло подальше зниження ставок за кредитами, запровадження кредитних канікул і реструктуризація кредитів позичальникам, які постраждали від обмежень унаслідок карантину.

Кризова ситуація суттєво позначилася на інвестиційній діяльності в країні. Темп зростання капітальних інвестицій на 1.10.2020 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року становив 64,6% (рис. 6). Найбільше скорочення освоєних капітальних інвестицій продемонстрували галузі, орієнтовані на обслуговування населення (транспорт, сфера розваг і відпочинку, готельний бізнес). Стимулювання попиту на окремі товари та послуги обумовили зростання інвестицій у такі галузі, як поштова та кур'єрська діяльність, фармацевтична сфера, однак їхні обсяги були незначними [10].

Серед джерел фінансування капітальних інвестицій ключовим за обсягом залишаються власні кошти підприємств, хоча через погіршення фінансових результатів діяльності підприємств їхня частка в структурі зменшилася. Зростання обсягів фінансування капітальних інвестицій спостерігалося лише завдяки бюджетній сфері. Позаяк основний тягар карантинних обмежень ліг на доходи місцевих бюджетів, капітальні інвестиції з місцевих бюджетів на одного мешканця у 2020 р. для більшості регіонів були вищими, ніж з державного

Рис. 6. Капітальні інвестиції в розрізі регіонів станом на 01.10.2020 р.
Джерело: за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

бюджету. Високий рівень асиметрії (м. Київ – 1701 грн на особу, Луганська обл. – 149,5 грн на особу) свідчить про посилення міжрегіональної диференціації під впливом коронокризи (рис. 7).

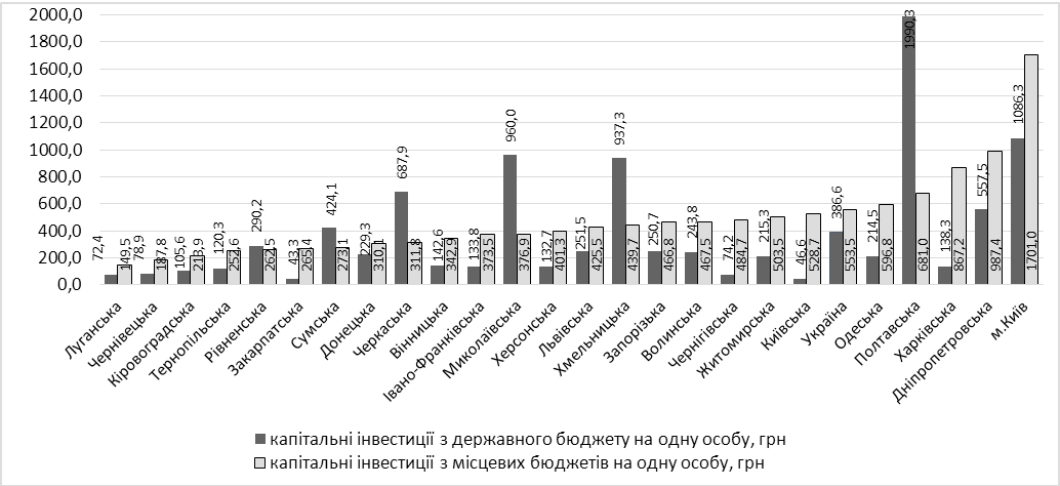

Рис. 7. Капітальні інвестиції з державного та місцевих бюджетів у 2020 р., грн на одну особу
Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Великий вплив на прийняття інвестиційних рішень у період пандемії справляли поведінкові чинники: невизначеність, спосіб надання інформації, помилкове сприйняття дійсності. Ефект відрази до втрат змінює поведінку інвестора в період кризи в напрямі мінімізації ризику (відраза до крайніх рішень, тобто тенденція до уникнення прийняття екстремальних рішень), критики результатів (максимальна об'єктивність і критичність у калькулюванні результуючого показника) [7].

Важливим для інвестора стає врахування закономірностей людської поведінки, ірраціональної природи людини та її впливу на процес прийняття рішень. Для виявлення систематичних відхилень у моделі раціонального прийняття рішень слід передусім ураховувати таке:

– є складність прогнозування майбутніх подій інвестування в умовах коронокризи через використання обмеженої та недостовірної інформації;

– інвестори необ'єктивно оцінюють очікувані результати, остаточний результат розглядають не з точки зору рівня сумарного добробуту, а з точки зору виграшів і втрат;
– інвестори можуть приймати різні інвестиційні рішення, що залежить від форми постановки завдання («ефект оформлення»).

Отже, під впливом коронокризи та невизначеності щодо її подальшого розвитку змінилась поведінкова модель інвестора: він став поміркованішим («ефект визначеності», або надання переваги меншому за обсягом, проте більш гарантованому доходу). Підтвердженням цього є зростання частки короткострокових кредитів банків, обмеження інвестицій у ті види діяльності, які передбачають соціальні контакти, зменшення частки нових інвестиційних проєктів. Водночас під впливом кризи та введення карантинних обмежень перед інвестором постали нові можливості, а саме: відкрились нові сегменти для інвестицій, зокрема фармацевтичного бізнесу, онлайн-послуг, сфери медичних послуг тощо; відбулось падіння цін на акції підприємств, що мають хороші прогнози та перспективи відновлення в посткризовий період (невисокий борг, стійка та адаптивна бізнес-модель), а отже, в інвесторів виникла можливість скупити здешевілі акції.

Як засвідчив досвід попередньої кризи 2008 р., в умовах значного падіння економічної активності на перший план мають виходити публічні інвестиції. Дослідження Міжнародного валютного фонду засвідчують, що найбільш ефективними в стратегічному вимірі можуть стати публічні інвестиції, спрямовані в такі сфери, як зміцнення системи охорони здоров'я, діджиталізація управління, суспільні послуги, освіта тощо, прискорення переходу до низьковуглецевої економіки [11]. Український уряд також використав практику активізації публічного інвестування, і вже у березні 2020 р. Президент оголосив про старт інвестиційного проєкту «Велике будівництво», що реалізовується коштом державного та місцевих бюджетів, дорожнього фонду та Державного фонду регіонального розвитку. Точна сума публічних інвестицій у межах цього проєкту ніде не озвучувалась. Наголошувалось лише, що йдеться про суму в понад 100 млрд грн Не менша сума передбачена на реалізацію проєкту і у 2021 р. Але, на відміну від більшості розвинених країн, основними об'єктами інвестування стала не система охорони здоров'я (зокрема підвищення її спроможності боротись з пандемією) чи діджиталізація суспільних послуг, а об'єкти «твердої» інфраструктури – дороги, будівлі шкіл, дитсадків, амбулаторій. Ефективність таких інвестицій потребує докладного оцінювання. Адже ОЕСР у своєму дослідженні якості публічного інвестування визначає такі критерії його ефективності: спрямованість на комплексні проєкти, які передбачають співфінансування коштом державного та місцевого бюджетів (якщо це можливо, то і бізнесу), налагодження взаємодії між рівнями управління (державний – регіональний – локальний), висока технологічність, застосування інноваційних низьковуглецевих технологій [12]. Додамо, що понад 50% усіх проєктів у країнах-членах ОЕСР, які реалізовувались у 2020 р. за кошти платників податків, мали екологічну спрямованість або передбачали її пропаганду.

Прозоре адміністрування бюджетоформуючих податків. За результатами бюджетної децентралізації основними бюджетоформуючими податками для місцевих бюджетів стали податок з доходів фізичних осіб (ПДФО), місцеві податки і збори. Під впливом карантинних обмежень, уведених під час пандемії COVID-19, майже у всіх регіонах у 2020 р. не виконаний план надходжень ПДФО до місцевих бюджетів, що зумовлено скороченням зайнятості населення, вимушеними відпустками без збереження заробітної плати тощо. Водночас усі

без винятку регіони наростили обсяги надходжень ПДФО у 2020 р. порівняно з попереднім роком, основним чинником чого стало зростання розміру мінімальної зарплати (рис. 8).

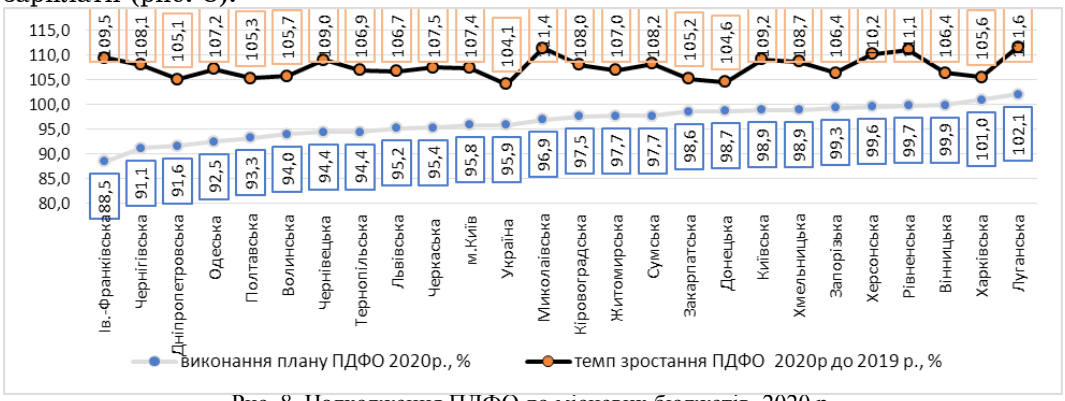

Рис. 8. Надходження ПДФО до місцевих бюджетів, 2020 р.

Джерело: за даними Державної казначейської служби України.

Значно вищі міжрегіональні асиметрії мали місце у 2020 р. за обсягами надходжень єдиного податку та податку на нерухомість до місцевих бюджетів. Це обумовлено наданим місцевим органам влади правом вносити зміни до вже ухвалених рішень щодо зменшення ставок єдиного податку та пільгами з податку на нерухомість (рис. 9).

Рис. 9. Виконання плану надходжень до місцевих бюджетів єдиного податку та податку на нерухомість, 2020 р.

Джерело: за даними Державної казначейської служби України.

Одним з важливих результатів сучасних реформ у бюджетно-податковій сфері є зростання її прозорості. Сприяла цьому також децентралізація бюджетного ресурсу та наділення органів місцевого самоврядування відповідальністю за формування місцевих бюджетів громад, зокрема в частині власних податкових доходів.

Для підвищення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та прозорості адміністрування податків до місцевих бюджетів в Україні реалізований проєкт «Транспарентність, фінансове здоров'я та конкурентоспроможність муніципалітетів»[2], у межах якого запропонована методологія оцінювання

[2] Проєкт реалізується словацькою недержавною неприбутковою організацією INEKO та українським аналітичним центром МЦПД.

прозорості місцевих бюджетів. В основу методології закладена гіпотеза, згідно з якою прозорість, фінансова стійкість і формування регіональних конкурентних переваг є базовими принципами для ефективного функціонування місцевих органів влади в довгостроковій перспективі. Аналіз та оцінювання запропонованої методології суттєво утруднені її закритістю – у відкритому доступі відсутня загальна методика оцінювання, інформація про сукупність методів, показників та критеріїв оцінювання.

Водночас результати реалізації цього проєкту можуть слугувати інформаційною базою для порівняльного аналізу тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів та їх прозорості в різних сферах (під час реалізації проєкту проведено опитування 22 обласних рад і розраховано індекси прозорості регіонів у сферах інформаційної політики, бюджетного процесу, державних закупівель, надання соціальних послуг і розпорядження майном та інші (результат оцінювання може варіюватись від 0% (найгірший результат) до 100% (найкращий результат)). Порівняльний аналіз регіонів України за прозорістю в різних сферах за період 2017-2019 рр. представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Оцінювання регіонів України за прозорістю в різних сферах, 2017-2019 рр., %

Регіони	Прозорість інформаційної політики, %		Тенденція	Прозорість складання бюджету, %		Тенденція	Прозорість державних закупівель, %		Тенденція	Прозорість розпорядження майном, %		Тенденція
	2017 р.	2019 р.		2017 р.	2019 р.		2017 р.	2019 р.		2017 р.	2019.	
Херсонська обл.	73	59	↓	0	27	↑	14	0	↓	21	33	↑
Житомирська обл.	73	68	↓	40	40	=	27	18	↓	42	42	=
Кіровоградська обл.	86	64	↓	53	40	↓	73	100	↑	33	75	↑
Полтавська обл.	68	64	↓	37	40	↑	45	82	↑	17	42	↑
Дніпропетровська обл.	70	68	↓	40	53	↑	36	64	↑	8	42	↑
Закарпатська обл.	82	59	↓	53	53	=	5	73	↑	25	92	↑
Запорізька обл.	77	91	↑	53	53	=	18	82	↑	67	100	↑
Київська обл.	55	91	↑	33	53	↑	0	27	↑	63	75	↑
Миколаївська обл.	82	64	↓	53	53	=	82	64	↓	17	42	↑
Одеська обл.	77	91	↑	47	53	↑	50	100	↑	46	100	↑
Харківська обл.	77	59	↓	67	53	↓	18	36	↑	42	58	↑
Черкаська обл.	75	86	↑	100	53	↓	0	0	=	33	75	↑
Чернівецька обл.	64	77	↑	40	53	↑	27	9	↓	25	17	↓
Львівська обл.	75	82	↑	47	60	↑	14	91	↑	25	25	=
Сумська обл.	59	59	↓	40	67	↑	45	45	=	25	100	↑
Рівненська обл.	73	91	↑	53	73	↑	73	100	↑	33	92	↑
Хмельницька обл.	73	91	↑	27	73	↑	45	100	↑	33	92	↑
Івано-Франківська обл.	73	77	↑	53	80	↑	27	0	↓	50	92	↑
Чернігівська обл.	68	64	↓	40	80	↑	18	9	↓	17	92	↑
Вінницька обл.	77	86	↑	27	87	↑	9	100	↑	42	83	↑
Тернопільська обл.	68	91	↑	40	87	↑	9	27	↑	42	75	↑
Волинська обл.	80	95	↑	40	100	↑	9	27	↑	50	58	↑

Джерело: побудовано на базі даних [13].

Аналіз рівня прозорості діяльності органів місцевого самоврядування в основних сферах діяльності свідчить, що значне зростання прозорості спостерігалось у сфері розпорядження майном (зниження прозорості лише в Чернівецькій обл.), у сфері складання бюджету (негативна тенденція лише у трьох регіонах). Найгіршою є ситуація з прозорістю інформаційної політики органів влади, адже негативна тенденція спостерігалась у 10 регіонах. Останнє ускладнює ситуацію прийняття рішень суб'єктами господарювання та домогосподарствами в регіоні. В умовах невизначеності, асиметричності інформації суб'єкт не може об'єктивно оцінити ризики та перспективи, що призводить до прийняття ірраціональних рішень під впливом особистісних характеристик, емоцій, ментальності, власного

світосприйняття. Наслідками таких рішень на рівні регіону є зниження його фінансової стабільності.

Найбільш диференційованими є регіональні індекси у сфері державних закупівель: три області (Херсонська, Черкаська та Івано-Франківська) – 0%, а п'ять областей (Вінницька, Одеська, Кіровоградська, Рівненська, Хмельницька) – 100%. Отже, для багатьох регіонів прозорість державних закупівель потребує невідкладного перезавантаження. Реформа державних закупівель пов'язана з відкриттям платформи ProZorro, яку було розроблено разом з бізнесом, громадськими активістами, світовими експертами, недержавними організаціями з боротьби з корупцією. Ця система вперше дозволила постачальникам подавати свої пропозиції в електронному вигляді і, відповідно, залучити великі групи постачальників до державних тендерів. Однак проблем зловживань під час здійснення державних закупівель залишається чимало. Наприклад, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, їхні структурні підрозділи беруть на себе невластиві їм функції та проводять процедури закупівель для інших суб'єктів господарської діяльності, установ, організацій. У такому разі тотальний контроль за фінансовими ресурсами з боку посадових осіб органів виконавчої влади створює передумови для отримання відповідними посадовими особами неправомірної вигоди [14]. Зазначене вимагає подальшої роботи з підвищення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та влади в регіонах.

Стійкість публічних фінансів. Місцеві бюджети відіграють важливу роль у забезпеченні економічного зростання, підтримці підприємницької діяльності, розв'язанні соціальних проблем, створенні відповідних умов для розвитку регіонів. Фінансова стійкість місцевого бюджету характеризує стан доходів і видатків бюджету, який гарантують органам публічної влади можливість повного та своєчасного виконання своїх зобов'язань.

Значна диференціація регіонів за часткою трансфертів у місцевих бюджетах (3,7 раза, м. Київ – 14,8%, Чернівецька обл. – 54,8%) свідчить про суттєві відмінності регіонів у бюджетній забезпеченості доходами щодо потреб у витратах згідно з бюджетними повноваженнями (рис. 10).

Однак темп зростання доходів місцевих бюджетів з трансфертами у 2020 р. порівняно з попереднім роком був значно нижчим, ніж темп зростання доходів місцевих бюджетів без трансфертів (середнє по Україні – 84,1% та 103,7%

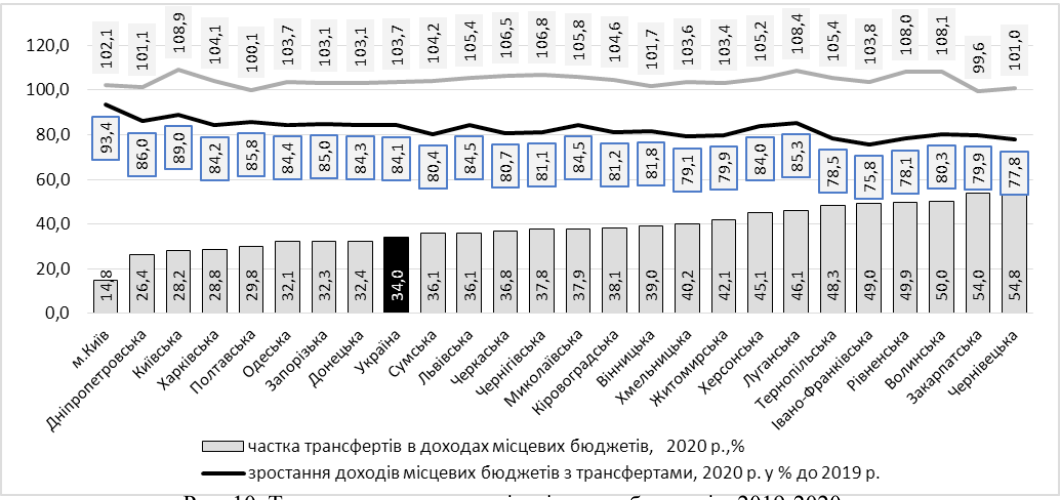

Рис. 10. Темпи зростання доходів місцевих бюджетів, 2019-2020 рр.

Джерело: за даними Державної казначейської служби України.

відповідно). І не тому, що кризова ситуація негативно не вплинула на формування власних доходів місцевих бюджетів, а внаслідок скорочення урядом бюджетних програм через створення фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. Втрати в обсязі 9,65 млрд грн спричинені скороченням обсягу коштів Державного фонду регіонального розвитку на 2,6 млрд грн, субвенції на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів – на 1,15 млрд грн, субвенції на підтримку розвитку ОТГ – на 2,1 млрд грн, субвенції на покращення соціального захисту окремих категорій педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти – на 1,55 млрд грн тощо.

Висновки. Аналіз фінансових детермінант розвитку регіонів в умовах коронокризи дозволив виокремити такі негативні тенденції:

- найбільш негативним наслідком стало значне зниження капітальних вкладень в економіку регіонів, скорочення частки нових інвестиційних проєктів, що істотно відобразиться на темпах економічного зростання наступних періодів;
- погіршення бізнес-клімату та скорочення обсягів кредитування суб'єктів господарювання, зростання частки короткострокових кредитів негативно вплинуло на нові інвестиційні рішення, погіршило фінансове забезпечення суб'єктів господарювання;
- недовиконання планів основних бюджетоформуючих показників місцевих бюджетів (ПДФО, місцевих податків) відобразилось на обсягах видатків з місцевих бюджетів, зокрема інвестиційних;
- скорочення трансфертів місцевим бюджетам з державного негативно відобразилось на фінансуванні програм регіонального розвитку, що можна вважати відкладеним ефектом згортання економічної активності вже в короткостроковому періоді;
- відтік іноземного капіталу відбувався не лише через погіршення бізнес-клімату в країні, але й через всеохоплюючий характер пандемії COVID-19 і емоційно-психологічних факторів впливу на поведінку інвесторів в умовах невизначеності щодо характеру та тривалості коронокризи.

Вагомою причиною поглиблення означених проблем є панічні настрої, викликані поширенням COVID-19, які зумовили прийняття низки ірраціональних рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на різних рівнях управління.

Зауважимо, що економічний, фіскальний і соціальний вплив коронокризи є територіально диференційованим, а її різноманітні ризики значною мірою обумовлені економічними та просторовими особливостями регіонального розвитку. Найбільш вразливими (за темпами поширення хвороби та кількістю хворих) виявились деякі регіони, які територіально межують з країнами-членами ЄС і жителі яких орієнтовані на працевлаштування за кордоном; області з найнижчими показниками соціально-економічного розвитку (що можна пояснити гіршим станом регіональних систем охорони здоров'я та нижчим рівнем добробуту населення); регіони, які характеризуються високим рівнем концентрації економічної активності, зокрема міста. Не менш важливим чинником розвитку регіону в умовах пандемії COVID-19 є його економічна спеціалізація, рівень включеності в глобальні ланцюги створення вартості.

Реалізована децентралізація обумовила ситуацію, коли на «передовій» кризового управління виявились не державні, а регіональні і місцеві органи управління як такі, що несуть відповідальність за найважливіші аспекти заходів стримування поширення пандемії, охорони здоров'я, соціального захисту, економічного розвитку тощо. А намагання державної влади перекласти всю відповідальність за розвиток подій і забезпечення потреб охорони здоров'я і

населення в умовах коронокризи на органи місцевого самоврядування призвело до значного протистояння на першому етапі. Як результат, лише під кінець року вдалось дещо знизити градус напруги й перейти до вибудовування критично важливої координації між рівнями управління та гілками влади.

Список використаних джерел

1. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Економіка регіонів України під дією викликів пандемії COVID-19. *Регіональна економіка*. 2020. № 2(96). С. 5-16. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-1
2. *Україна після коронакризи – шлях одужання:* наук. доп. / ред. Я. А. Жаліло. Київ: НІСД, 2020. 304 с.
3. Базилюк Я., Гейко Т. Організаційні механізми зниження загроз економічній безпеці у зв'язку із запровадженням заходів щодо запобігання поширенню на території України захворювань на COVID-19. *Національний інститут стратегічних досліджень:* сайт. 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/ekonom-bezpeka-covid.pdf
4. Геєць В. *Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку:* монографія. Київ: Академперіодика, 2020. 454 с.
5. Шаров О. М. «Корона-тест» фінансової системи України: зовнішні загрози. *Економіка України*. 2020. № 7. С. 14-26. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.07.014
6. Данилишин Б. М., Степанюк Є. В. Необхідні кроки для розвитку економіки та банківського сектору України в період коронакризи та після її завершення**.** *Економіка України*. 2021. № 1. С. 40-53. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003
7. Кізима Т. О. Поведінкові фінанси, як новий напрям досліджень сучасної фінансової наук. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 9(2). С. 175-179.
8. *Опендатабот:* сайт. 2021. URL: https://opendatabot.ua/ru
9. *Доступні кредити 5, 7, 9*: сайт. 2021. URL: https://5-7-9.gov.ua
10. Капітальні інвестиції (січень-вересень 2020 року): презентаційні матеріали. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*: сайт. 2020. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=c70db29b-efab-4f1c-832e-9407ce4ab945
11. Policy responses to COVID-19. *International Monetary Fund*: Website. 2020. URL: https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19
12. *Investing Together: Working Effectively across Levels of Government*. Paris: OECD Publishing, 2013. DOI: https://dx.doi.org/10.1787/9789264197022-en
13. *Прозорість та фінансове здоров'я 50 найбільших міст та 24 регіонів:* сайт. 2020. URL: http://local-governments.icps.com.ua
14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 2 Закону України «Про публічні закупівлі» щодо проведення публічних закупівель органами державної влади та місцевого самоврядування». *LigaZakon*: сайт. 2018. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/GH6D100A?an=3

References

1. Storonyanska, I. Z., & Benovska, L. Ya. (2020). Ekonomika rehioniv Ukrayiny pid diyeyu vyklykiv pandemiyi COVID-19 [Economy of the regions of Ukraine under the influence of the challenges of the pandemic COVID-19]. *Rehional'na ekonomika – Regional Economy,* 2, 5-16. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-1 [in Ukrainian].
2. Zhalilo, Ya. A. (Ed.) (2020). *Ukrayina pislya koronakryzy – shlyakh oduzhannya [Ukraine after the corona crisis – the path to recovery]:* Scientific report. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. [in Ukrainian].
3. Bazylyuk, Ya., & Heyko, T. (2020). Orhanizatsiyni mekhanizmy znyzhennya zahroz ekonomichniy bezpetsi u zv»yazku iz zaprovadzhennyam zakhodiv shchodo zapobihannya poshyrennyu na terytoriyi Ukrayiny zakhvoryuvan' na COVID-19 [Organizational mechanisms to reduce threats to economic security in connection with the introduction of measures to prevent the spread of diseases in Ukraine on COVID-19]. *Institute for Strategic Studies*: Website. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/ekonom-bezpeka-covid.pdf [in Ukrainian].
4. Heyets, V. (2020). *Fenomen nestabil'nosti – vyklyk ekonomichnomu rozvytku [The phenomenon of instability – a challenge to economic development]*. Kyiv: Akademperiodika. [in Ukrainian].
5. Sharov, O. M. (2020). «Korona-test» finansovoyi systemy Ukrayiny: zovnishni zahrozy [«Crown-test» of the financial system of Ukraine: external threats]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*, 7, 14-26. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.07.014 [in Ukrainian].
6. Danylyshyn, B. M., & Stepanyuk, Ye. V. (2021). Neobkhidni kroky dlya rozvytku ekonomiky ta bankivs'koho sektoru Ukrayiny v period koronakryzy ta pislya yiyi zavershennya [Necessary steps for the development of the economy and the banking sector of Ukraine during the corona crisis and after its completion]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*, 1, 40-53. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003 [in Ukrainian].
7. Kizyma, T. O. (2013). Povedinkovi finansy, yak novyy napryam doslidzhen' suchasnoyi finansovoyi nauky [Behavioral finance as a new direction of research in modern financial science]. In *Aktual'ni problemy rozvytku*

ekonomiky rehionu [Actual problems of economic development of the region]: Vol. 9(2) (pp. 175-179). [in Ukrainian].
8. *Opendatabot*: Website (2021). Retrieved from https://opendatabot.ua/ru [in Russian].
9. *Available loans 5, 7, 9*: Website (2021). Retrieved from https://5-7-9.gov.ua [in Ukrainian].
10. Kapital'ni investytsiyi (sichen'-veresen' 2020 roku) [Capital investments (January-September 2020)]: Presentation materials (2020). *Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine*: Website. Retrieved from https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=c70db29b-efab-4f1c-832e-9407ce4ab945 [in Ukrainian].
11. Policy responses to COVID-19 (2020). *International Monetary Fund*: Website. Retrieved from https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19
12. *Investing Together: Working Effectively across Levels of Government* (2013). Paris: OECD Publishing. DOI: https://dx.doi.org/10.1787/9789264197022-en
13. *Prozorist' ta finansove zdorov''ya 50 naybil'shykh mist ta 24 rehioniv [Transparency and financial health of the 50 largest cities and 24 regions]*: Website (2020). Retrieved from http://local-governments.icps.com.ua [in Ukrainian].
14. Poyasnyuval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do statti 2 Zakonu Ukrayiny «Pro publichni zakupivli» shchodo provedennya publichnykh zakupivel' orhanamy derzhavnoyi vlady ta mistsevoho samovryaduvannya» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On amendments to article 2 of the Law of Ukraine «On Public Procurement» on public procurement by public authorities and local self-government»] (2018). *LigaZakon*: Website. https://ips.ligazakon.net/document/view/GH6D100A?an=3 [in Ukrainian].

Storonyanska I. Z., Benovska L. Ya. Economic instability vs economic growth of territories: financial determinants and behavioral effects.

The functioning of the country's economy during the coronavirus crisis requires in-depth study of financial determinants of impact on socio-economic development of regions, including: price stability, attracting investment and improving the business climate, lending and capital investment, transparency of budget administration, sustainability of public finances. The purpose of the study aims to evaluate the trends and features of economic development of Ukrainian regions in terms of financial determinants of sustainable growth of regions, taking into account behavioral effects. The following methods were used for the study: abstract-logical, comparative analysis, graphical visualization, statistical. Analysis of the financial determinants of regional development in the context of the coronavirus crisis has identified the following negative tendencies: significant reduction of capital investments in the regional economy, reduction of the share of new investment projects; deterioration of the business climate and reduction of lending to businesses; non-fulfilled plans of the main budget-forming indicators of local budgets (PIT, local taxes) was reflected in the volume of expenditures from local budgets, including investment; reduction of transfers to local budgets from the state had a negative impact on the financing of regional development programs; the outflow of foreign capital occurred not only due to the deteriorating business climate in the country, but also due to the pervasive nature of the COVID-19 pandemic and psychological and emotional factors influencing investor behavior in conditions of uncertainty about the nature and duration of the coronary crisis. The fact that, the impact of the COVID-19 crisis is territorially differentiated and its various risks are largely based on economic and spatial features of regional development, needs to be taken into account. As revealed, the most vulnerable are the regions that border territorially with EU countries and whose residents are focused on employment abroad; regions with the lowest indicators of socio-economic development and regions that are characterized by a high level of concentration of economic activity, in particular cities. Further research is focused on the introduction of incentive tools to influence the current condition of regional economic systems, taking into account the behavior of economic entities.

Keywords: development, region, financial determinants, behavioral effects, investment, business climate, budget.

Сторонянська Ірина Зеновіївна – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» (e-mail: istoron@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0237-1409).
Storonyanska Iryna Zenoviyivna – Dr.Sci. (Econ.), Prof., Deputy Director for scientific work of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Беновська Лілія Ярославівна – кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України» (e-mail: lbenovska11@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6987-5724).
Benovska Liliya Yaroslavivna – Ph.D. (Econ.), Sen.Res., Senior Researcher of the Department of regional financial policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Дослідження виконано в межах проєкту НФДУ «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки» (реєстраційний номер 2020.02/0215).

Надійшло 22.06.2021 р.